

Az új magyar *Kalevipoeg*

„Az eposz korszerű műfaj.” „Az eposz korszerűtlen műfaj.” Ez a két szélsőséges nézet jó ideje szembesül már különféle fórumokon, alaposan feltöltve a vitatkozók szubjektív érzelmeivel. Nem érdemes sem időt, sem helyet pazarolni az antagonisztikus vélemények taglalására, mert eposzok – függetlenül a tudósok vélekedéseitől – az irodalom kezdeteitől napjainkig keletkeztek és keletkeznek. A további vizsgálódásból természetesen ki kell zárunk a tényleges műeposzokat, s csak az ún. naiv eposzokra korlátozódna néhány itt kifejtendő gondolat. (Meg kell, persze, jegyezni, hogy a műeposzokat sem lehet teljesen leválasztani a klasszikusnak is tartott naiv eposzok tömbjéről, Zrínyi barokk eposzát tehát a görög és latin előzményektől éppúgy nem, mint Vörösmarty romantikus művét a részben Herdertől is inspirált, XIX. századbeli, nemzetteremtő, nemzetébresztő alkotásoktól. Köztudott dolog ez, miként az a megállapítás is, hogy a naiv, ill. népi jelző egyetlen eposszal kapcsolatban sem helytálló; Homérosz és Lönrot-féle személyiségek alkotta közreműködése nélkül ma aligha lehetne időszerű az egész kérdés felvetése, azaz aligha olvashatnánk eposzokat.)

Az eposzt elparentáló felfogásnak ékes cáfolata a mordvinoknak a közelmúltban kiadott eposza, a *Szijjaszar* (erza-mordvinul 1960-ban, magyarul 1984-ben), a napjainkban irodalomteremtő kis népek növekvő érdeklődése saját múltjuk és hagyományaik iránt (lásd például a kirgizek *Manasz* kiadását – 1958–1960; magyarul: 1979). A kis és az egészen kicsiny népek esetében az eposszal, az eposzteremtéssel, kiadással kapcsolatos tevékenység sokkal inkább az aktualitás és a korszerűség bizonyítéka, mintsem bármiféle (akár ízlés- vagy műfajbeli) konzervativizmusé. S az olvasóközönség érdeklődését sem ismerik igazán a tudomány olykor a világtól elszigetelt falai között, legalábbis ezt bizonyítják a már jelzett magyar adatok. Természetesen ezek csak piciny töredékét jelentik a magyar nyelven kiadott eposzok sorának, amelynek tárgyalását a továbbiakban már csak egy irányban, a bennünket magyarokat közvetlen közelről érintő és érdeklő nyelvrokonság eposzproblematikája irányában bővítem.

Alig hiszem, hogy az érdektelenség bizonyítéka lenne az öt (!) teljes *Kalevala*-fordítás (ebben világviszonylatban is egyedül állunk), amelyből csupán a Vikár Béláé (a legnépszerűbb) több mint tíz kiadást ért meg, miként az 1985-ös magyar *Kalevipoeg* sem, amely az észtek irigylendő nemzeti eposzának első teljes magyar fordítása. A magyar olvasók bámulatos (és minden irodalomszociológiai feltételezést cáfoló) eposzéhségét máig ható érvénnyel magyarázta meg Arany János (magyarázni tudta, de pótolni még ő sem). Hiányzó ösköltészetünk és valamennyire is hiteles naiv eposzunk pótlékát jelenti, jelentheti a nyelvrokon népek (s túl rajtuk az őstörténetünkben szerepet játszó török és más keleti népek) folklórja és eposzai. Ennek a csodálatosan gazdag világnak és lenyűgöző sorozatnak kiemelkedő tagja a *Kalevipoeg*.

Az észti irodalom – akárcsak a finn – szintén eposszal lép be a világirodalomba, az észti vonatkozású magyar nyelvi megnyilatkozásokban is elsősorban a *Kalevipoeg* révén kapnak teret, helyet és szót az észti nyelvrokonnak. Ha a szerző valamiképp finnugor

ihletettségű (például a finnugor filológia művelője, a finnugor problematika ismerője, mint Hunfalvy Pál), akkor a finn vagy az észti művelődés tárgyalása, eposzaik bemutatása a szakszerűsége túl is helytálló, azaz megfelel a tárgyalt jelenség objektív mércével mérve is valós értékének;¹ ha azonban a méltató finnugor képzettsége nem megfelelő szintű, vagy az illető esetleg a nyelvrokonsággal kapcsolatban negatív befolyásoltságú, akkor mind a finnek, mind az észtek nagyon is háttérbe szorulnak, eposzaikkal egyetemben elbagatellizálódnak (mint például Szász Károlynál).²

Az észti eposz története több szálon is nyomon követhető, s ezek egyike sem érdektelen.

Leggyakoribb a *Kalevalával* való párhuzamos tárgyalása (még az elég szegényes magyar szakirodalomban is),³ kedvelt téma keletkezéstörténete is (Fählmann és Kreutzwald életrajzával, ill. az észti történelemmel és művelődéstörténettel egybefonva),⁴ magyar nyelven – főként Hunfalvy és Bán Aladár kapcsán – a tartalmi ismertetés dominál;⁵ s csak ritkán szerepel önmagában, egyedi sajátosságainak és értékeinek szemmel tartásával!⁶ Természetesen mindegyik tárgyalásmód jogosult, s főként külföldön – így nálunk is – föltételezi egymást, ill. egymásra épül. A *Kalevala* ihletése, mintája, sikere nélkül, ténylegesen megvalósult formájában bizonyára nem jelent volna meg észti párdarabja, itt azonban nem árt hangsúlyozni a nyilvánvaló párhuzamok mellett a nem kis számú különbözőségeket az eposz külső történetében is. (Tehát, például már az 1835-ös ún. *Ős-Kalevala* megjelenése előtt léteztek tervek a *Kalevipoegről* szóló mondák kiadására.) Miként a *Kalevalából* sem lett volna eposz Lönrot nélkül (legalábbis nem ezen a címen, nem az adott formában és körülmények között), a *Kalevipoeg* is elképzelhetetlen megálmodója (Fählmann) és létrehozója (Kreutzwald) nélkül, akik – a párhuzamkedvelők és -keresők nagy öröme – mindketten orvosok voltak, akárcsak Lönrot. Hogy a két eposznak, részben a nevezettektől függetlenül, milyen előzményei voltak e két nép tudománytörténetében, mennyi más terv, szerző, hős, cím merült fel az idők folyamán, szak tanulmányok sokasága tárgyalja Finnországban is,⁷ Észtországbán is.⁸ (Nem árt azonban tudni, hogy a *Kalevala* mint fogalom és szó – tulajdonképpen „Kalev földje” – sohasem létezett a finn folklórban, szemben az észti hagyományokban mindenütt ismert Kalevipoeggel (aki tulajdonképpen „Kalev fia”), a főhőst illetően pedig Lönrotnak éppúgy mérlegelnie, majd választania kellett a finn eposz számos közismert szereplője között, mint Kreutzwaldnak a kevesebb, de nagyon is ismert észti folklór-személyiség között. A finn összeállító mindenkit beépített művébe, az észti viszont teljesen kihagyta például az észti tájakon valamivel kevésbé ismert Suur Töll-t. Ezért lett szétesőbb szerkezetileg a *Kalevala* s egységesebb a *Kalevipoeg*. Más kérdés, persze, hogy a hagyományokat illető információk tömegét tekintve a finn eposzé az előny.)

¹ HUNFALVY PÁL: Észti irodalom. In: *Utazás a Balt-tenger vidékein. I.* Pest, 1871.

² SZÁSZ KÁROLY: A finn-észti epika. In: *A világirodalom nagy eposzai. II.* Budapest, 1882.

³ KAZIMIR KÁROLY: A *Kalevala* és a *Kalevipoeg* színpadi lehetőségei. FK, 1982.

⁴ KAUKONEN, VÄINÖ: A *Kalevala* és a *Kalevipoeg*. In: *Uráli népek. Nyelvrokainak kultúrája és hagyományai.* Budapest, 1975.

⁵ BÁN ALADÁR: A *Kalevipoeg*. In: *Egyetemes irodalomtörténet. IV.* Budapest, 1911.

⁶ SZABÓ ISTVÁN: Az észti nemzeti eposz, a *Kalevipoeg*. *Élet és Tudomány*, 1971. febr. 12.

⁷ VÄINÖ KAUKONEN: *A Kalevala születése.* Budapest, 1983.

⁸ *Eesti kirjanduse ajalugu. I., II.* – Tallinn, 1965, 1966.

Ami a magyar fogadtatást és fordítást illeti, szembeötlő, de jól magyarázható is az észti eposz árnyékban maradása a *Kalevala* környezetében. A dátumok és a tények részletes vizsgálata enyhít azonban valamit a hátrányos megkülönböztetésen. A *Kalevipoeg* első, az észti nagyközönségnek szánt kiadása 1862-ben jelent meg, Hunfalvy Pál viszont már 1867-ben (!) tájékoztatja a magyar olvasókat a készülő nagy vállalkozásról.⁹ Szilády Áron is korán, 1867-ben (tehát mindössze 5 éves késéssel) meglepő részletességgel ismerteti az észti eposzt,¹⁰ állításait gazdagon illusztrálva. (Ezek a szemelvények, természetesen saját fordításai a *Kalevipoeg* német variánsából, s inkább információs, mintsem esztétikai értékük a számottevő.) 1884-ben a teljes első ének is napvilágot lát magyarul,¹¹ s éppen annak a Vikár Bélának a fordításában, aki negyed századdal későbbi (1909) *Kalevala* átültetésével válik majd a magyar műfordítás-irodalom egyik legkiemelkedőbb alakjává.

A finn irodalomnak – érthető módon – Regulytól napjainkig jóval több gazdája, értője, fordítója, ismertetője van hazánkban, mint a kisebb balti-finn rokonnak, s nem ritkán ugyanaz a személy osztja meg szeretetét, idejét, energiáit a két irodalom bemutatása, népszerűsítése között. Ezért is nehéz volna eldönteni, hogy például a századfordulót követően például Bán Aladár tevékenységéből finn érdekű munkásságát (lásd egyebek mellett *Kanteletar*-válogatását, finn irodalomtörténetét) vagy észti vonatkozású működését (*Kalevipoeg*-fordítását, észti elbeszélés- és regényfordításait) tartsuk fontosabbnak. Hasonló voltaképpen a gond Képes Gézával is, aki mindkét népnek és irodalomnak az elkötelezettje. A magyar olvasó sem egyik, sem másik lírával való ismeretköltésénél nem nélkülözheti igényes műfordításait, értő kommentárjait.

Talán csak 1945 után alakul úgy a helyzet, amikor az észti problematika (nyelvi művelődéstörténet, irodalom) immár saját magyar specialistákat mondhat magáénak; így véleményem szerint főként észti érdekűnek tartható Lavotha Ödön, Bereczki Gábor, Fehérvári Győző és több fiatal szakember, ill. fordító munkássága.

De túlságosan előre szaladtam az időben! A századforduló éveitől kezdődően az észti népköltészet és irodalom magyarországi ismertetésében, terjesztésében, sőt kutatásában Bán Aladáré a legfőbb érdem. Több cikkben és tanulmányban méltatja egyebek mellett a *Kalevipoeg*et, amelynek lefordítását és kiadását is tervbe veszi. Első fordítási kísérletei 1911-ből valók,¹² a teljesnek szánt mű azonban – több éves kényszerű várakozást követően – csak 1929-ben jelent meg. Ez a kiadás, sajnos, éppúgy nem teljes („...elmaradt két kisebb epizód..., ezeknek obszcén hangja veszélyeztetné a könyv kelendőségét...” – írja a kor álszent előírásainak engedve a Bevezetésben Bán Aladár),¹³ miként a könyvesboltokból szintén gyorsan elkelt, de terjedelemben – érthetetlen okból – felére csökkentett, 1960-as változat sem (Ortutay Gyula Bevezetőjével, Képes Géza feltétlenül indokolt helyreigazító korszerűsítéseivel, valamint tartalmas jegyzeteivel).¹⁴

E röviden ismertetett előzmények vegyes érzelmeket ébresztenek a kérdés tanulmányozójában, arról azonban mindenkit meggyőznek, hogy az imponáló kezdeteket nem

⁹ HUNFALVY PÁL: Az észti vagy viró irodalomról. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1867.

¹⁰ SZILÁDY ÁRON: Rokonaink epikája. *Budapesti Szemle*, 1867.

¹¹ Kalevipoeg. I. ének. Ford.: Vikár Béla. *Budenz-Album*, 1884.

¹² Kalevipoeg. Részlet. Ford.: Bán Aladár. *Az Újság*, 1911. 305. sz.

¹³ Kalevipoeg. Az észtek nemzeti eposza. Budapest, 1929.

¹⁴ Kalevipoeg. Észti nemzeti eposz. Budapest, 1960.

követte idejében a méltó folytatás, a *Kalevipoeg* teljes, igényes fordítása, amely valamennyire is párdarabjává teheti az öt magyar *Kalevala* valamelyik igazán értékes szövegének. De mielőtt a napjainkra végre megtörtént adósságtörlesztésről szólnék, még egy fentebb jelzett témáról, a *Kalevipoeg*-kutatásról is szólnom kell néhány szót.

Úgy látom, hogy még napjainkban is roppant nehéz elszakadni a tudomány keretei közt maradvá is a *Kalevalától*. A kezdetektől máig a cikkek, tanulmányok többsége minduntalan párhuzamba állít, viszonyít a *Kalevalához*, pedig a két eposz között a tartalmi, szemléleti különbségek legalább akkorák, mint a filológiában szétválaszthatatlan ikreké összeoperált homéroszi eposzok között. A nemzetközi és a magyar nyelvű *Kalevala*-szakirodalom is összehasonlíthatatlanul gazdagabb, mint *Kalevipoeggel* kapcsolatos, amely voltaképp Észtországra korlátozódik, hazánkban pedig szegényesnek is alig mondható.¹⁵ A hatvanas évek óta fokozatosan gyarapodó, magyarul megszólaló észti szépirodalom, az észti tárgyú szakcikkek, egyetemi szakdolgozatok és doktori értekezések mindenestre reményt keltőek, a finntól elkülönülő észti, a *Kalevalától* függetlenné váló *Kalevipoeg*-kutatásokat illetően. Mindezek nélkülözhetetlen alapja az új magyar *Kalevipoeg*.

Napjainkra elodázhatatlanná vált már a finnugorság egyik kulcsművének számító észti eposz magyar nyelvű közreadása, amelynek megvalósításához szerencsés módon – végre – együttesen is adva voltak, megteremtődtek az anyagi és szellemi feltételek, a kiadói szándék és kapacitás; az észti nyelvet (s abban a népnyelvet), valamint az észti folklórt minden eddigi kollégájánál jobban és megbízhatóbban ismerő nyersfordító – filológus (aki nem óhajtott még szükségszülte szinten sem botcsinálta költő-műfordítóvá előrukolni), valamint a nagy feladatot szívesen elvállaló s együttműködésre hajlandó valódi költő s egyben műfordító személyében is.

Így és csak így kerülhetett a magyar könyvesboltokba 1985-ben az év egyik legszebb kiállítású kötete (az észti Jüri Karm stílusos, színes néprajzi felvételeivel)¹⁶ az Európa Könyvkiadó gondozásában az észti irodalom napjainkig legeredményesebb és legnívósabb magyar tolmácsolójának, Bereczki Gábornak (mint nyersfordítónak) és az utóbbi évtizedek kiemelkedő költő-műfordítójának, Rab Zsuzsának együttes (több éven át tartó) szívós és szeretetteljes munkája eredményeként.¹⁷

A továbbiakban – szubjektív megjegyzések kíséretében – sort keríthetnék az eposz tartalmának tömör ismertetésére, ill. filológiailag elemezhetném a fordítást az észti eredeti és a magyar szöveg egymás mellé állításával; mindezt kiegészíthetném a régi és a mai fordítás egybevetése – ugyancsak ítélethozatallal. Mindezt mellőzhetőnek vélem. A *Kalevipoeg* számos nyelven olvasható már napjainkban,¹⁸ irodalmi lexikonokban bárki tájékozódhat legfontosabb ismerveiről. Az is közhely, hogy a fordítások nyelve avul; tehát a klasszikus művek időszakonként újrafordításra szorulnak, s meg kell felelniük az új idők ízlés- és stíluskövetelményeinek. Semmiképp sem igazságos dolog elmarasztalni az úttörőket, az első lépések megtevőit; ma, hatalmas anyagú újabb kutatások fényében könnyű rámutatni fogyatkozásaikra.

¹⁵ VOIGT VILMOS: A balti finn népek folklórja mint az európai folklór része. *Ethn.*, 1967, 1968.

¹⁶ *Kalevipoeg*. Észti hősenek. Budapest, 1985.

¹⁷ RAB ZSUZSA: „Csónakján csuda meséknek...” *Szovjet irodalom*, 1985.

¹⁸ ARISTE, PAUL: „*Kalevipoja*” *tõlgetest*. Tartu, 1957.

Talán helyesebb egyszerűen, viszonyítás nélkül méltatni az új magyar *Kalevipoeg* nemes szépségét, érzékelni ötletes, szellemes, népieskedés nélkül is jó ízeit, fűlelni a ritkán hallható szavakra, kifejezésekre, észlelni fordulatos nyelvét. Az ismerős és egyhangúvá vált nyolc szótagos ritmus monoton kopogását, a szótagszám oldásával, a rímek elhagyásával (amely az agglutináló nyelvekben, a gondolatritmusos szerkesztésmódnál nem lehet könnyű feladat) feledteti, a zeneiséget viszont bravúros új magyar alliterációk hosszú sorával őrzi meg, ill. menti át.

A szándék és a megvalósítás, a kiadói vállalkozás, a szakember és a művész ideális együttműködésének eredménye nyereség a tudomány számára, öröm az olvasónak is. A világirodalom magyarul olvasható nagy eposzai közé 1985-től immár teljes joggal odasorolható az észtek nemzeti eposza is.

